

FIGYELŐ

A Rehdiger-levelezésgyűjtemény másolata az Országos Széchényi Könyvtárban. 2009–2010 közötti egy éves Magyary Zoltán posztdoktori ösztöndíj támogatta kutatómunkám egyik vállalása a borszlói (wroclawi) Rehdiger-levelezésgyűjtemény jelentős részének a lemásolása volt. Ez a gyűjtemény már régóta foglalkoztatott, nem utolsósorban, mert korábbi kutatásaim során Dudith András, Zsámboky János és baráti körük leveleit kutatva lépten-nyomon belebukkantam a nevébe. Tudtam, hogy Közép-Kelet-Európa egyik legjelentősebb humanista levelezésgyűjteményéről van szó, és reméltem, hogy számos magyarországi kapcsolatra utaló levél is előbukkanhat. Emiatt vállaltam, hogy a Magyary Zoltán ösztöndíj mellett járó nagyvonalú kutatási támogatás egy részét erre a célra fogom fordítani. Mielőtt azonban a gyűjteményt röviden leírnám és a lemásolt anyagot bemutatom, érdemes kitérni a gyűjtemény történetére és a névadó Thomas Rehdiger személyére és családjára.

A Rehdiger család és az alapító, Thomas Rehdiger (1540–1576)

A Rehdiger család történetére vonatkozó legalaposabb munka a család egyik leszármazottja, Hans Jürgen von Witzendorff-Rehdiger család- és várostörténész tollából származik,¹ aki annak ellenére felvette a Rehdiger nevet, hogy a család – állítása szerint – 1904-ben kihalt. Rövid tanulmánya rendkívül részletgazdag, hatalmas kutatómunka eredményét összesíti, sajnos jegyzetekkel igen gyengén van ellátva. A család története azonban hosszabb, modernebb feldolgozást is megérdemelne, lévén a 16. század nagy sikertörténetei közé tartozik, ugyanakkor tipikus háromgenerációs családtörténet. Jellemző a család hatalmára és fontosságára, hogy 1576–86 között a 8 tanácsosi és 4 ülnöki helyből 9–10 folyamatosan a Rehdigerek és klientúrájuk kezében volt, míg 1551 és 1635 között csak 3 olyan év volt, amikor nem választottak közülük tartományi vezetőt (Landeshauptmann). A század második felében tehát a Rehdigerek megkerülhetlenné váltak Boroszlóban, történetük összeolvadt a város történetével. Mindezt annak a fényében kell értékelnünk, hogy a család, pontosabban Niklas Rehdiger (akkor még Rudiger) csak 1511-ben települ meg Boroszlóban, és bár viszonylag jómódú családból származik, nem tartozik a patriciusokhoz, és még nem is kifejezetten gazdag. Az út a felemelkedéshez a sikeres és nagyratörő kereskedelmi-befektetői tevékenységen és jól átgondolt házasságpolitikán át vezetett. Niklas és a család irányítását átvevő ifj. Niklas igazi, „mindenevő” kapitalisták voltak, mindenhez szívesen nyúltak, amiben pénzt láttak: a távolsági kereskedelemhez (Lengyelország, majd Oroszország és Németország között), a kiskereskedelemhez (elsősorban textilben), a banki tevékenységhez (főleg hitelezés terén), városi ingatlanok bérbeadá-

¹ WITZENDORFF-REHDIGER, Hans Jürgen von: Die Rehdiger in Breslau. = Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau (2.) 1957. 93–106.

sához és a földvásárláshoz. Ehhez természetesen Európán átívelő hálózatot kellett kiépíteni, amit európai léptékű házassági stratégiával támogattak meg: így kerültek sógorságba a szintén Sziléziából származó, Augsburgban leteleplő, még náluk is nagyságrendekkel sikeresebb, Fuggerekkel vetélkedő, majd később politikai okokból kudarcot valló Herbtort családdal.² A meggazdagodás még idősebb Niklas életében meghozta a nemesi rangot (1541), ami maga után vonta, hogy a befektetői palettán megjelentek a nagybirtokok is. A politikai rangemelkedést az ifjabb Niklas már morvaországi bányabérleti monopóliumokban is kamatoztatni kívánta, ezt azonban az udvarban „megfűrták” és a jogokat elvették tőle. A tanulságot még a testamentumában is hangoztatta: csak semmiféle, fejedelmek által manipulálható állami business. A kudarc azonban nem érinthette túlságosan, mert egy év múlva már Amsterdamban nyitott fiókot, ami később a legfontosabbá vált. Míg idősebb Niklas nem folyt bele a város irányításába, a fia, II. Niklas, amint megtehetette (30 évesen), tanácsossá választotta magát, és felépítette a család politikai hatalmát. Az örökösök sorsáról már máshogy gondoskodott, mint apja: egyaránt gondos, európai szintű neveletésben részesítette őket, a fiúk kiházasításával pedig már a földbirtokos osztályt célozta meg. Ez részben, mondhatjuk, tipikus második generációs megoldás, részben viszont tökéletes összhangban volt a századvégi konzervatív gazdasági-társadalmi fordulattal. Következésképpen azonban a családi üzlet továbbvitelére II. Niklasnak nem lett magához és apjához illő, alkalmas jelöltje. Legkedvesebb fia, akit tudós kapcsolatai miatt már latinosan szokás emlegetni, Nicolaus III. Rehdiger inkább műveltségével és városi közéleti szerepvállalásával tüntette ki magát, mint üzleti tevékenységgel.

A Rehdiger-gyűjtemény megalapítója, Thomas, ifjabb (II.) Niklas öt fivére közül volt az egyik.³ Miatán idősebb Niklas testamentumában úgy határozott, hogy a családi üzlet érdekében ifjabb Niklas csak akkor adhatja ki fiverei örökségét, amikor a legkisebb is felnőtt korba lépett, a fivérek egy ideig (Thomas esetében 24 éves koráig) a bátyjuktól és anyjuktól függték, ami, érthetően, nem tett jót kapcsolatuknak. Niklason kívül az öt fiútestvér közül csak kettőnek volt kedve az üzletbe belefolyani, a másik három a tanulás (és az utazás) mellett döntött. Thomas volt közülük a legkitartóbb, tartós hazatérésre sosem sikerült rábeszélni. Nem kell hozzá sok fantázia, hogy elképzeljük ennek okát. Amikor 1567-ben Thomas legkedvesebb testvére, a legidősebb fiúval, Niklasszal hasonlóképp hadilábon álló, császári tanácsossá kinevezett Johann váratlanul elhunyt Prágában, anyja segítségével Thomas azonnal lecsapott művelt testvére könyv- és érmegyűjteményére, azonban mindkettő

² Több modern kutatás is foglalkozik a családdal, melynek vagyonát a század közepe táján már 5 és fél millió guldenre (!) becsülték. Lásd pl. HÄBERLEIN, Mark: Jakob Herbtort, 1490/95–1564; *Großkaufmann und Stadtpolitiker*. = Veröffentlichungen der Schwäbischen Forschungsgemeinschaft bei der Kommission für Bayerische Landesgeschichte (15.) 1997. 69–111; KUHN, Christian: Urban laughter as a “counter-public” sphere in Augsburg: the case of the city mayor, Jakob Herbtort (1490/95–1564). In: Humour and Social Protest. Ed. by Marjolein t’HART, Dennis BOS. Cambridge, 2007. 77–93. Lásd még HECKER, Paul: *Der Augsburger Bürgermeister Jakob Herbtort und der Sturz des zunftischen Regiments in Augsburg*. = Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. (1.) 1874. 34–98.

³ Thomas Rehdigerre vonatkozó legfontosabb munka egy általam nem látott doktori disszertáció: BAECKER, Jorg: Thomas Rehdiger, der Mann und sein Werk. Ein Beitrag zur Geschichte des geistigen Lebens im 16. Jahrhundert. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der Schlesienschen Friedrich Wilhelms-Universität zu Breslau. Breslau, 1921. Lásd még WACHLER, Albrecht: *Thomas Rehdiger und seine Büchersammlung in Breslau*. Breslau, 1828. Vö. BASSEWITZ, See Joachimus–CASELIUS, Johannes–CHYTRAEUS, Nathan: Memoriae Thomae Rhedigeri juvenis et nobilissimi et clarissimi luctus. Rostock, 1577; és MARKGRAF, Hermann: Thomas Rehdiger. In: Allgemeine Deutsche Biographie. 27. 1888. 588–590 = http://www.deutschebiographie.de/artikelADB_pnd130066311.html.

csak hiányosan érkezett meg hozzá. Rokonai „fosztogatásán” örök szellemi gondviselőjének, a híres császári orvosnak, Johannes Crato von Krafftheimnek fakadt ki levélben: testvérei az ilyen dolgokat nem becsülik és nem is értik: ha otthon lenne, ezt nem hagyná annyiban.⁴ Testvérei, főleg Niklas, azonban távolról sem lehettek annyira tudományellenesek, mint azt Thomas érzékelt. Niklas például támogatta a boroszlói iskolákat és azok szegényebb diákjait, sőt állítólag még (nyilván Johannes Crato hatására) Benito Arias Montano poliglott Biblia-kiadását is pénzelte.⁵ Thomas azonban valóban másféle körökben mozgott, és „humanista” identitását többféleképp is sérthette nagyhatalmú, kereskedő bátyja.

Thomas Rehdiger peregrinációjának állomásai, művelt kapcsolatai egyértelműen ugyanahhoz a ‘*respublica litteraria*’-hoz kötődtek, ahova Zsámboky János és (kevésbé intenzíven) Dudith András is tartozott. A boroszlói híres Elisabethkirche iskolája után Thomas első útja, akárcsak a legtöbb sziléziainak, Wittenbergbe vezetett (1558-ban), ahol egy ideig Philipp Melanchthon házában lakhatott.⁶ A mester halála után egy évvel, 1561-ben Párizsba költözött, csatlakozott Carolus Clusius társaságához, amelyben alkalmanként ott lehetett Clusius régebbi barátja, Zsámboky János is, akinek, mint tudjuk, Clusius Párizsban könyvet ajándékozott.⁷ Párizs és Orleans után Thomas – valószínűleg Clusius tanácsára – Löwenbe utazott, majd egy ideig Jakob testvére társaságában az antwerpeni családi fiók mellett maradt. A kötelező itáliai útra némi francia kitérő után csak lényegesen később, 1567-ben adta a fejét a filológus Johannes Caselius társaságában, itt ismerkedett meg többek között Zsámboky (és Crato) közös barátjával, a firenzei Piero Vettorival. Padova, ahol a jogi tanulmányokat ismét megpróbálta komolyan venni, az ifjú boroszlói patríciusnak túlságosan zűrösnek és veszélyesnek tűnt, Bologna viszont túl pápistának. 1569-ben Velencéből visszautazott Clusiushoz Antwerpenbe, majd két évet Speierben időzött, végül Kölnben telepedett le. Ide már nem jött vele korábbi kísérőtársa és a gyűjtőmunka szervezője, Johannes Neodicus (Jungscholz), új partnere a tehetséges holland filológus Gerhard Falkenburg lett, aki korábban hozzá hasonlóan a francia jogtudósnál Jacques Cujaciusnál tanult.

1574-ben útban Heidelberg felé Thomas kocsis balesetben sérülést szenvedett, amelyet a helyi olasz orvos félrekezelt, és ami végül, két évvel később halálához vezetett. Egészsége megromlásának hírére bátyja, Niklas megpróbált kibékülni vele, és egyben híres könyv- és antikvitásgyűjteményére is rátenni a kezét. Elküldte egyik fivérét Kölnbe, és bár Thomas mindent megígért, halálakor mégis kizárta Niklast az örökségből. Örökségét Adam és Jacob testvéreire hagyta, akiket megbízott, hogy Boroszlóban külön épületbe helyezve tegyék gyűjteményét a nyilvánosság számára elérhetővé, „hogy ne feltétlen a Rehdiger családnak válják a díszére, hanem inkább mások hasznára és örö-

⁴ Thomas elveszett levelét idézi WACHLER: i. m. (3. jegyzet) 22., 64. jegyzet. Crato és a Rehdigerek viszonyára lásd GILLET, J. F. A.: Crato von Crafftheim und seine Freunde. Frankfurt, 1860. Band 1. 77–87.

⁵ WITZENDORFF-REHDIGER: i. h. (1. jegyzet) 102.

⁶ A külföldi diákok közül a sziléziaiak voltak a legtöbben Wittenbergben: 3330-an iratkoztak be 1560–1620 között. Lásd KOHLER, Alfred: Bildung und Konfession. Zum Studium der Studenten aus den habsburgischen Ländern an Hochschulen im Reich (1560-1620). In: Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16 bis zum 20 Jahrhundert. Ed. by Grete KLINGENSTEIN et al. Vienna, 1978. 64–123 (itt 116.); Vö. ZONTA, Claudia: Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte. Stuttgart, 2004.

⁷ Lásd ALMÁSI Gábor: The Uses of Humanism. Andreas Dudith (1533–1589), Johannes Sambucus (1531–1584), and the East Central European Republic of Letters. Leiden, 2009. 75, vö. 212.

mére”.⁸ Természetesen a családfő, Niklas ebbe nem nyugodott bele, és a kirobbant per következtében a könyvtár megnyílása majdnem egy évszázadot váratott magára.

Thomas Rehdiger életútja tehát kísértetiesen hasonlít Zsámboky és társainak történetére, és ha felsorolnánk azoknak a nevét, akikkel levelezésbe került, vagy akik könyvet ajánlottak e bőkezű, művelt gyűjtő-patrónusnak, világosan láthatnánk: ugyanabba a körbe tartoztak.⁹ Kettőjük között nemcsak a személyes kapcsolatban lehetünk szinte bizonyosak, hanem azt is méltán feltételezhetjük, hogy az ifjabb Rehdigerre hatott Zsámboky gyűjtőszenvédélye. Ha közvetlen kommunikációra nincsenek is nyomok, érdemes megemlíteni azt a dedikációt, amelyet a kiváló filológus és oszmán-ill. keletkutató Johannes Löwenklau írt Zsámboky Jánoshoz.¹⁰ A kérdéses dedikáció az ötödik század végén élő bizánci finánc és keresztényellenes történetíró, Zosimus művének kiadása elé készült, ami mellesleg részben Eunapius szintén keresztényellenes szofista író történeti művét is megőrizte.¹¹

Löwenklau a dedikációban kifejti, mekkora fájdalommal értesült Gerhard Falkenburgtól Thomas Rehdiger korai haláláról. Fájdalmas e nagy patrónus és gyűjtő elvesztése, de annál is fájdalmasabb, hogy oly kevesen tartják nemesi létükhöz méltónak az efféle tevékenységet és értékelik igazán nagyra Thomas munkásságát. Remélhetőleg az örökösök, Adam és Jacob, máshogy gondolkodnak, és valóban megnyitják a gyűjteményt a nyilvánosság számára – szállt be Löwenklau a maga módján a könyvtár melletti kampányba. Thomas karakterére és gyűjtőszenvédélyére rávilágítva ezek után kifejti, mi köze volt az elhunytak Zosimus kiadásához. Miután ugyanis Thomas Rehdiger értesült róla, hogy Eunapius kéziratát a Vatikánban őrzik, az író művének pogányságával mit sem törődve (hiszen a történi értékelés a források összevetésén és nem az előítéleteken alapul, jegyzi meg Löwenklau) azon fáradozott, hogy Eunapiust megszerezze.¹² Mikor ez a „római kapcsolaton”, Fulvio Orsinin keresztül nem sikerült, Löwenklau Zosimus kiadására bízta Rehdigert, hiszen, mint mondta, Zosimus révén Eunapiust is kiadnák, és a szerző Konstantin császár elleni kritikája dacára kivételes történeti forrásnak számít. Hozzátehetjük, Löwenklau szeretett volna Zsámboky Zosimus-kéziratának kiadásához patrónust szerezni.

Zosimus kiadása (és annak támogatása) tehát egyáltalán nem volt egyértelmű cselekedet. Hogy mennyire határeset volt még a késő reneszánsz idején is, arra példa, hogy amikor a vatikáni könyvtáros és cenzor, a szintén megszállott gyűjtő és filológus Guglielmo Sirleto kardinális (Zsámboky levelezőtársa) értesült a Zosimus iránti érdeklődésről, a vatikáni kéziratát azonnal elzáratta; a 19. századig nem is lehetett hozzáférni.¹³ Hozzátehetjük azt is, hogy talán Zosimus kiadása is hozzásegítette Löwenklaut, hogy műveit végül egységesen indexre helyezték.

⁸ A végrendelet szövegét lásd WACHLER: i. m. (3. jegyzet)

⁹ A dedikált publikációkat felsorolja WACHLER: i. m. (3. jegyzet) 20. Levelezőpartnerei között érdemes még megemlíteni Berzeviczy Mártont, Obertus Giphaniust, Franciscus Hotomanust, Jean Matalt, Hubertus Languetust, Justus Lipsiust, Paulus Melissus Schedát, Theodor Pullmannust, Henricus Stephanust és Carolus Uttenhoviust.

¹⁰ Löwenklau Zsámboky könyvtárából származó kéziratok legszorgalmasabb kiadója volt. Vö. ALMÁSI: i. m. (7. jegyzet) 224. Löwenklaura legújabbán lásd ÁCS Pál: „Pro Turcis” és „Contra Turcos”. *Kuriozitás, tudomány és spiritualizmus Johannes Löwenklau (1541–1594) török történetében*. In: „Ez világ, mint egy kert.” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. BUBRYÁK Orsolya. Bp. 2010. 79–93.

¹¹ Zosimi comitis et exaduocati fisci Historiae novae libri VI. Ed. J. LÖWENKLAU. Basel, 1576.

¹² Löwenklau valóban leszámol bizonyos előítéletekkel, így például védelmébe vette Julianus apostátát, a ‘humanitas’ és a gondolatszabadság nevében. Lásd ÁCS: i. h. (10. jegyzet) 88–89.

¹³ PASCHOUD, François: Introduction. In: ZOSIMUS: Histoire nouvelle. Ed. François PASCHOUD. Paris, 1971. XVI–XVIII.

A Rehdiger-féle levelezésgyűjtemény

A Bibliotheca Rehdigeriana, mint Boroszló városi könyvtára végül 1661-ben nyílt meg az Elisabethkirche sekrestyéjében (jelenleg már az egyetemi könyvtár része). Nem lehet pontosan tudni, hogy Thomas Rehdiger 17 000 forintra becsült, kb. 6000 kötetes és 300 kéziratot magába foglaló gyűjteményéből addigra mi kallódott el,¹⁴ de annyi bizonyos, hogy a kollekciónak már a könyvtár megnyitásakor tovább bővült, többek között a szóban forgó tudós levelezésgyűjtemény első kötetivel, melyeket Christianus Fridericus Henelius ab Hennenfeld in Olbersdorf et Grünheida adományozott, és amelyek főszereplője Johannes Crato von Krafftheim volt, akinek a leveleit már fiatalabb kortársai gyűjtötték.¹⁵ A gyűjtemény egészen a 19. század végéig bővült; például az Erasmusnak írt (eredetileg) 166 autográf levél (R. 254, másolata most már az OSzK-ban) ‘ex dono anonymi’ 1840-ben érkezett.

A gyűjteményhez jelenleg két kéziratos katalógus tartozik, az egyik a 16. századi, a másik a 17. századi levelekre vonatkozik. Sajnos az anyag egy igen jelentős része vagy elpusztult a második világháborúban, vagy „elvádorolt”, és a jelen pillanatban a berlini Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz részlegében olvasható. Éppen ezért különös jelentősége van a 18. század második felében tevékenykedő boroszlói történész, Samuel Benjamin Klose munkásságának, aki rengeteg levelet (egész köteteket) szó szerint átírt, vagy kivonatokban megőrzött.¹⁶ Érdemes megemlíteni, hogy a több mint hatvan év nem volt elég arra, hogy Berlin és Boroszló beszélő viszonyba kerüljenek. Jellemző a viszonyukra, hogy a boroszlói katalógus alapján az egyik elveszettnek jelölt kötet megvan Berlinben (ami Kristeller Iter italicumából is kiderül). Ennek jegyében nem meglepő, hogy a könyvtárosoknak fogalmuk sincs pontosan mennyi levél van a birtokukban, különösképp, mert vannak vonatkozó levelek, amelyek más úton kerültek az egyetemi könyvtár gyűjteményébe. A hozzávetőleges szám így is lenyűgöző: a 16. századi anyag 4000–5000 darabból állhat, a 17. századi 3000–4000-ból.

Az OSzK gyűjteménye

Az OSzK gyűjteményébe a teljes anyag töredéke, főleg a 16. századi levelezésanyagból kb. 2570 levél került digitális másolatban, de két kötetben (a Vol. 9 és 17-ben) sok 17. századi levél is található (köztük Alsted, Comenius, Grotius és Kircher levelek), amelyeket viszont a mellékelt katalógus nem ír le. E budapesti gyűjtemény különlegessége, hogy a boroszlói és berlini anyag egy helyen olvasható. Az anyag – a 16. századi levelek kéziratos katalógusának másolatával együtt – hozzáférhető a könyvtárban, és tartalmazza a gyűjtemény részletesebb leírását is. A 19. század végi katalógus nagy előnye, hogy a lapok bal oldalán a levelező személyek egyéb, kiadott levelezésére is utal. A gyűjteményben a domináns figura nem az alapító, Thomas Rehdiger (a neki írt leveleket az általam le nem másolt R 402-es jelzetű kötet őrzi), hanem annak egykori mentora, a sokat emlegetett Johannes Crato. Így nem meglepő, hogy rendkívül nagyszámú a Camerarius családdal kapcsolatos levelezésanyag, és mindjárt jobban érthető Dudith és Zsámboky jelenléte

¹⁴ A kéziratoskat és a könyveket elsőként leírta WACHLER: i. m. (3. jegyzet)

¹⁵ Lásd Cratonak a Laurentius Scholz által kiadott Consilia et Epistola Medicinales-ét, amely 1591 és 1595 között hét kötetben jelent meg.

¹⁶ E kötetek egy része ugyan szintén elpusztult. Sokáig Klosénak volt köszönhető számtalan Dudithra vonatkozó információ is. Lásd KLOSE, B. S.: Neue litterarische Unterhaltungen. Breslau, 1774.

is.¹⁷ Az anyag legnagyobb része azonban vegyes (a Rehdigerek közül leginkább III. Nicolaus van képviselve), és sokan csak egy-egy levéllel vannak jelen, sajnos a magyarországiakra is többnyire ez jellemző. A híresebb 16. századi és 17. század eleji nevek közül rengetegen megtalálhatók. Lássunk a korábbiak kihagyásával egy válogatást: Luther, Melanchthon, Andreas Osiander, Flacius Illyricus, Caspar Peucer, Theodore Beza, Filip Callimachus, Andreas Alciati, Caspar Ursinus Velius, Joachim Vadianus, Jacob Micyllus, Lelio Sozzini, Pietro Vettori, Johannes Sturm, Johann Georg Rheticus, Hieronymus Wolf, Carolus Clusius, Hubertus Languetus, Carlo Sigonio, Jacobus és Petrus Monau, François Hotman, Theodor Zwinger, Justus Lipsius, Karel ze Žerotína, Tycho Brahe, Paulus Melissus Scheda, Thomas Savile, Johannes Matthaëus Wacker, Caspar Dornavius, Georg Xylander, Isaac Casaubon, Melchior Goldast és Martin Opitz. Kifejezetten magyarországi szempontból a következő figurákat érdemes még megemlíteni: Sebastian Ambrosius, Bekes Gáspár, Berzeviczy Márton, Giovanni Michele Bruto, Nicolaus Bucella, Gyalui Torda Zsigmond, Forgách Imre és Péter, Jan Jessenius, Jordán Tamás, Jacobus Palaeologus, Christophorus Pannonius Preyss, Radéczi Pál, Julius Salm, Marcello Squarcialupi, Lazarus von Schwendi és Thurzó János.

ALMÁSI GÁBOR

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tudományos tanácskozással köszöntötte a megújult Apor-kódex hazatértét. 2010. április 22-én, Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum az ünnepélyes átadást-átvételt követően az esemény rangját hangsúlyozandó tudományos tanácskozást rendezett gyűjteménye egyik legértékesebb darabjának, a megújult Apor-kódexnek hazatérte alkalmából. A Székely Nemzeti Múzeum Bartók Termében Vargha Mihály, az intézmény igazgatója vette át a megújult kódexet Boka Lászlótól, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos igazgatójától. Vargha Mihály egyben tolmácsolta Elena Tirzimanak, a restaurálási programban együttműködő partner Román Nemzeti Könyvtár főigazgatójának üdvözlését is. A távollévő Kelemen Hunor román művelődési miniszter köszöntését Tamás Sándor Kovászna megyei tanácselnök adta át. Boér Hunor, a kódexet őrző gyűjtemény vezetője bejelentette, hogy az Országos Széchényi Könyvtár nemcsak a kötet restaurálását végezte el, hanem annak digitalizálását is. Értékes nyelvemlékünk ez által nemcsak a szűk szakma, hanem az érdeklődő széles publikum számára is megismerhetővé vált.

Az esemény előzménye, hogy a Székely Nemzeti Múzeum közel egy esztendővel korábban a tulajdonában lévő igen értékes nyelvemléket tartalmazó, de nagyon rossz állapotban lévő Apor-kódexet annak restaurálása fejében engedte bemutatni az Országos Széchényi Könyvtár „Látjátok feleim ...” című nyelvemlék-kiállításán. Ily módon megvalósulhatott a Madas Edit kurátor által rendezett kiállítás egyik tudományos szenációja. Nevezetesen az első magyar bibliafordítás, az ún. Huszita Biblia (1416–1435 k.) részleteinek egymástól függetlenül készült másolatait őrző három kódexeknek – a *Bécsi*-, a *Müncheni*- és az Apor-kódexnek – együttes bemutatása.

Az első ismert tulajdonosáról, báró Apor Péter (1676–1752) íróról elnevezett Apor-kódex szintén három egymástól független kézirat egybekötéséből jött létre. A Huszita Biblia zsolnárkönyvét örökítette meg kései másolatban (15. század vége–16. század eleje) a zsolozsmákhoz tartozó him-

¹⁷ Zsámboky levelezésanyagát Hans Gerstinger adta ki 1968-ban, de készülő levelezés-kiadásomhoz szerettem volna lemásoltatni: érdekes módon az anyag szintén elpusztult a második világháborúban, amiből csak az következhet, hogy Gerstinger már a háború előtt lemásoltatta.

nuszokkal és bibliai kantusokkal együtt. Nagy valószínűséggel a premontrei apácák számára készült, de bizonyosan általuk használt másolat a zsolozsmában latinul recitált zsoldárokat segítette számukra megérteni. A zsoldáros könyvhöz a későbbiekben két premontrei eredetű kiegészítő rész kapcsolódott: a *Három jeles szolgáltság* a rend tagjaiért és a jötevőieért való imaalkalmak felsorolása, valamint egy párbeszédés Mária-siralom, a Szent Anselm-passió dialógusa.

Az Apor-kódex reneszánsz kötése megegyezik a premontrei apácák számára összeállított *Lányi-kódex* kötésével, amely a budai (domonkos?) műhelyben készült. A két kötetet a szegedi eredetű somlóvásárhelyi premontrei apácák köthették be együtt Budán. Mindkét könyvet később a török elől menekülő budai apácák vihették magukkal Pozsonyba vagy Nagyszombatba. Utóbb az Apor-kódex ajándékozás révén lett a Cserey család tulajdona. Előbb az özv. Cserey Jánosné, Zathureczky Emilia által 1875-ben Imecsfalván alapított Székely Nemzeti Múzeumba, majd 1880-ban mai végleges helyére, a Sepsiszentgyörgyre átköltöztetett Székely Nemzeti Múzeumba került. Az évszázadok alatt jelentősen megrongálódott, nagyon rossz állapotú kódexet Tóth Zsuzsanna az Országos Széchényi Könyvtár restaurátora több hónapi aprólékos munkával restaurálta.

Az átadást-átvételt követően kezdődő tudományos tanácskozás első felszólalója Boka László tudományos igazgató volt. A „Látjátok feleim ...” címmel megtartott előadásában lényeges hangsúlyt kapott a múltunk megismerése szempontjából oly fontos középkori magyar nyelvemlékek szakavatott ismerete. A latin és a magyar írásbeli érintkezése mellett a magyar nyelvű kolostori irodalom a másolt kódexek révén a bibliafordításokat emelte a kutatások középpontjába. Az Országos Széchényi Könyvtár nyelvemlék-kiállításának bemutatása kapcsán felvázolta a magyar nyelvű írásbeliség kibontakozásának történeti fejlődését. Kezdvé a latin szövegekben szórványosan található első magyar szavak megjelenésétől az évszázadokig tartó folyamat eredményeként megszületett irodalmi nyelv kialakulásáig. Ezzel párhuzamosan a magyar nyelv térhódítását a mindennapi íráshasználatban. Előadása végén Boka László hallgatóságának, amelynek döntő része nem láthatta az eredeti kiállítást, a legújabb technika segítségével teremről-teremre, virtuálisan is bemutatta a magyar nemzeti könyvtárban rendezett nagyszerű nyelvemlék-kiállítást.

Tóth Zsuzsanna restaurátor előadásában bemutatta az Apor-kódex restaurálásának igényes és igen aprólékos munkálatait. Az elvégzett munkafolyamatok alkalmával felfedezett kötetstörténeti érdekességeket, valamint a felmerülő problémáknak eredményes szakmai megoldásait. „Az Apor-kódex restaurálása” címen megtartott vetített képekkel gazdagon illusztrált előadásában részletesen szemléltette azokat, leginkább a víz által okozott károsodásokat, amelyek az évszázadok alatt komolyan megrongálták a kötetet. Első látásra szembeötlő a kitépelt lapok hiánya miatt összeesett könyvtest. A legveszélyesebb pusztítást mégis a rosszul összekevert tinta okozta. A tintamarás következtében a betűk elhalványultak, illetve a betűk vonala mentén a papír eltört és szétnyílt. A kódex írásából betűk, sorok estek ki. Ezt a roncsoló folyamatot Tóth Zsuzsanna a kötet restaurálása során sikeresen megállította, továbbá a már láthatóvá vált kárt türelmes munkával, betűről-betűre haladva pótolni tudta. Sikeresen helyreállítva így a kódex jelentős részét.

Gábor Csilla egyetemi tanár és Korondi Ágnes tanár (Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Irodalomtudományi Tanszék) „Az Apor-kódex és a késő középkori magyar kódexekben található műfajok” című közös előadásukban a tudományos tanácskozás résztvevői számára átfogó képet rajzoltak az Apor-kódexnek a magyar bibliafordítások kontextusában a többi kódexhez való viszonyáról. A legrégebb fennmaradt magyar bibliafordítás zsoldárait magába foglaló kódex tartalmával, eredetével kapcsolatos irodalomtörténeti problémákat úgy közelítették meg, hogy szövegemlékeit elhelyezték a késő középkori magyar nyelvű kódexirodalomban.

Végül Egyed Emese egyetemi tanár (Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Irodalomtudományi Tanszék) „A felvilágosodás sokkoló magyar nyelvemlékei” címmel tartotta meg előadását, amelyben a 18. században nyomtatásban közzétett nyelvemlékek hazai fogadtatását

vizsgálta. Elemezte, hogy a magyar nemesi hagyományokkal azonosuló, tanult vagy többé-kevésbé tanulatlan közösség milyen módon viszonyult hozzájuk. Röpiratokban és magán leveleikben megőrződött ellenvetéseiket leginkább a nemesi (rendi) magyar szimbólumok, a magyar nyelv tekintélyének védelme indokolta, amelyet az akkori németesítő birodalmi politika, valamint a latin nyelvűségnek a térségben még mindig erős hagyománya fenyegetett. Pozitív hatásként viszont a 18. században a nyelvi eredet és a nemzeti lét gyökerei iránti egyre növekvő érdeklődés elvezetett a nyelvi, irodalmi, történeti kutatások megélénküléséhez. A régi szövegek nyilvánossá tétele és tanulmányozása nyelvészeti, irodalmi, történeti, jogi természetű kérdések sokaságát vetette fel, ami új tudományágak megszületését eredményezte.

BÁNFI SZILVIA